

תנאי כפול מקוצר

הלוא אס־תיטיב שְׁאֵת [את פניך שנפלור] — [אז טוב]
ואם לא תיטיב לפתח חטאת רבץ...

הכתוב בבראשית ד' ז': "הלוא אס־תיטיב שְׁאֵת, ואם לא תיטיב לפתח חטאת רבץ, ואלו תשוקתו ואתה תמשל־בו", לא מצא עדיין את פתרונו המספק עד כמה שידוע לי. הקושי העיקרי טמון במילה "שְׁאֵת". השימוש של "חטאת" במין זכר ("רבץ", ולפי זה אחר־כך "תשוקתו", "בו") איננו קושי רציני, שכדאי להרחיב עליו את הדיבור. הרי אין זה המקום היחיד בתנ"ך, שנתחלפו בו המינים¹, ושמא יש לומר שמילת 'חטאת' עצמה משמשת כאן בלשון זכר²; המהדרין יוכלו לבאר את הבינוני כשם עצם, 'משהו רובץ' (כגון ארי רובץ), או יבינו את לשון הזכר מתוך ההאנשה (=הפרסוניפיקציה) של החטאת המורגשת למדי בפסוק (כעין אויב).

כמו כן אין להקשות על ה'פתח' — איזהו; 'לפתח רובץ' הוא ביטוי ציורי מאד במקום 'אורב' (וגם מטיל אימה!). ממילא מובן, שזה הפתח סתם, היינו (בדרך משל בלבד) פתחו של הנתון בסכנה — קין. זה יובן לגמרי, אם תתבאר המילה 'שְׁאֵת'.

ואולם מילה זו קשה קצת, ומשתי בחינות: א) מבחינת תפקידה התחבירי; ב) מבחינת משמעותה. על הקושי התחבירי כבר העירו חז"ל (איסי בן יהודה) באמרם, שזה אחד מחמשת המקראות "שאיין להן הכרע" (יומא נב), כלומר שאין להכריע, אם המילה נמשכת למעלה או למטה. במקרה דנן, נראה לי לפרש³, שאין הכרע אם המילה "שְׁאֵת" מצטרפת לנשוא שבמשפט התנאי הראשון ("אס־תיטיב שְׁאֵת"), או מהווה משפט ראשי קצר כשם פֶּעַל נפרד, שבלעדיו לא יובן משפט התנאי ('אם תיטיב — הרי שְׁאֵת').

* מאמר זה נמצא בטיטוה ערוכה ומסודרת, שנכתבה כנראה לפני שנים רבות כתגובה לפרופ' טור־סיני (ראה להלן הערה 5), ומשום מה לא פורסמה.

1. ראה למשל בראשית ט"ו יז — "ויהי השמש באה ועלטה היה"; ישעיה ל"ג ט — "אָבֶל אָמְלֵלָה ארץ"; ישעיה י"ד ט — "שאלו מתחת רגזה לך לקראת בואך, עורר לך רפאים... הקים מכסאותם כל מלכי גוים"; ועוד.

2. אולי גם בדברים ט' כא — "ואת־חטאתכם אשר־עשייתם את־העגל לקחתי ואשרף אתו באש..." — אף כי סביר להסב את הכינויים שם ל'עגל' בלבד.

3. אמנם רש"י ובעלי התוספות (יומא נב ע"ב) פירשו שם אחרת: "הלוא אם תיטיב שְׁאֵת, ולשון סליחה הוא; או, שְׁאֵת אם לא תיטיב, ולשון נשיאות עוון הוא". אולם, הו"ו של 'ואם לא תיטיב' חוסמת, וכל מבנה המשפט אינו מתפרש כראוי.

המפרשים והמתרגמים הקדמונים בוחרים לקרוא "שְׁאֵת" כמשפט ראשי קצר, ומבארים "שְׁאֵת" כ'סליחה', 'הרמת פנים' או 'התנשאות'⁴. הם רואים אפוא במשפט הראשי את הגמול למעשהו של קין הנרמז במשפט התנאי – במשפט הראשון שכן, בשני עונש:
 "הלוא אם-תיטיב – שְׁאֵת" = אם תיטיב מעשיך – ונסלח לך; והרימות פניך; והתנשאת.
 "ואם לא תיטיב – לפתח חטאת רבך" = ואם לא תיטיב – ונשמר עוונך לפתח [קברך].
 בעקבותיהם הולכים, תוך גוונים שונים, רוב המפרשים והמתרגמים החדשים מחכמי ישראל ואומות העולם, אלא שיש מהם החושבים את הפסוק כמסורס, או כלקוי בחסר, ומציעים "תיקונים" שונים⁵: אחדים מהחדשים⁶ צירפו "שְׁאֵת" לתנאי הראשון, אך לבל יראה המשפט כחסר, כללו את שני התנאים יחד, כאשר המשפט הראשי בסוף משותף לשניהם – "שְׁאֵת" פירושו 'לשאת (להביא) מנחה' וכיו"ב⁷ – וזה מבנה הפסוק לפי פירושם:

הלוא אם-תיטיב שְׁאֵת, ואם לא תיטיב – לפתח חטאת רבך,
 דהיינו: אם תביא מנחה טובה או רעה – החטא אורב לך (וכיו"ב).

על-ידי כך נהפך משפט התנאי למעשה למשפט ויתור, שהרי צירוף שני התנאים המנוגדים פירושו ויתור עליהם וביטולם. המבארים ברוח זו יש להם אמנם על מה לסמוך⁸, אף כי אין מבנה זה של המשפט שכיח כל כך. בכל זאת אין פירוש זה מניח את הדעת יותר מן הקודם. לפי הפירוש הראשון, המילה "שְׁאֵת" היא המשפט הראשי, גמול על "אם-תיטיב", והדבר יוצר מבנה משפט שנראה לנו מוזר; ואילו לפי האפשרות של משפט הוויתור (אם תיטיב ואם לא – החטא אורב לך) זר לנו הרעיון לפיו החטא האורב איננו תלוי במעשה הטוב. לפי שני הפירושים קשה למצוא את הקשר הענייני לקודם (נפילת פני קין) ולהמשך (היכולת למשול בתשוקת החטא).
 ואולם בשני הפירושים כלולים גם יסודות לפתרון הנכון: על-פי רגש הלשון הטבעי, נצרף את שם הפעל לפעל שלפניו ("אם-תיטיב שְׁאֵת", כמו בפירוש החדש), וכמו כן נרגיש, שעלינו לשמור על אופי התנאי שבמשפט ('רק אם-תיטיב', כמו בפירוש הקדמון); עלינו לקרוא אפוא:

הלוא אם-תיטיב⁹ שְׁאֵת –
 ואם לא תיטיב לפתח חטאת רבך.

4. תרגום אונקלוס, רש"י, רמב"ן ועוד.
5. ראה אצל נ"ה טור-סיני, הלשון והספר כרך ב' (ירושלים תשי"א), עמ' 199-203. בעיזבון של המחבר מצאתי חליפת מכתבים של ויכוח עם טור-סיני בנושא זה.
6. גם מלבי"ם.
7. ראה בראשית מ"ה כז: "אשר שלח יוסף לשאת אתו"; יחזקאל מ"ה יא: "לשאת מעשר החמר הַבֵּת"; דברי הימים א כ"א כד: "כי לא-אשא אשר-לך לה", והעלות עולה חָנַם".
8. יש פסוקים דומים במבנה שלהם לפסוק שלנו, בהביאם את המשפט הראשי לאחר צירוף שני התנאים המנוגדים. למשל, ויקרא כ"ז כו: "אך בכור... לא יקדיש איש אתו, אם שור אם שה – לה' הוא"; בירמיה מ"ב ו: "אם טוב ואם רע, בקול ה'... אליו נשמע", או בקהלת י"א ג: "ואם יפול עץ בדרום ואם בצפון, מקום שיפול העץ שם יהוא".
9. טעמי המקרא אמנם מפסיקים (בפשטא) בין "תיטיב" לבין "שְׁאֵת", כפירושי הקדמונים, אולם הם מפרידים לגמרי בין "שְׁאֵת" לבין ההמשך (בזקף-קטן), ואינם מתאימים לפירוש הוויתור. לפי הטעמים יש, אם כן, הכרע בפסוק, ואילו לפי הגמרא (ויומא נב ע"ב) משתמע החיבור הגמור של "שְׁאֵת" לתנאי הראשון, כדברי א"מ ז"ל.

הרי לפנינו דוגמה אופיינית של תנאי כפול, אלא שהוא מקוצר. התבנית המלאה הידועה מופיעה בתנאי בני גד ובני ראובן (במדבר ל"ב כט-לב, וראה קידושין ס"א ע"ב):

"אם יעברו בני גד ובני ראובן | אתכם את הירדן... — ונתתם להם את ארץ הגלעד לאחזה;
ואם לא יעברו חלוצים אתכם — ונאחזו בתכם בארץ כנען".

במשפט של תנאי כפול, המדבר מפרש (ליתר ביטחון או להדגשה מחייבת, כברית או בהסכם), את המסקנה לשני התנאים המנוגדים, אף כי מסקנת האחד נובעת כבר משלילת השני. התנאי הכפול שכח מאד בתנ"ך על-יד התנאי הפשוט:

- (1) בראשית י"ג ט, "אם השמאל — ואימנה, ואם הימין — ואשמאלה";
- (2) שמות א' טז, "אם-בן הוא — והמתן אתו, ואם-בת היא — נְחִיָּה";
- (3) שופטים ד' ח, "אם-תלכי עמי — והלכתי, ואם-לא תלכי עמי — לא אלך";
- (4) כך גם במקרה, שבו התנאי הראשון מובן מתוך הקשרו: בראשית כ"ד ז-ח, "ה'... אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי... הוא ישלח מלאכו לפניך, ולקחת אשה לבני משם. ואם-לא תאבה האשה ללכת אחרוך — ונקית משבעתי זאת, רק את-בני לא תשב, שמה".
- (5) ועוד בתבנית הרגילה, שם פס' מט, "ועתה אם-ישכם עשים חסד ואמת את-אדני — הגידו לי, ואם-לא — הגידו לי, ואפנה על-ימין או על-שמאל";
- (6) בראשית ל"ד טו-יז, "... אם תהיו כמנו להמול לכם כל-זכר... — וישבנו אתכם והיינו לעם אחד. ואם-לא תשמעו אלינו להמול — ולקחנו את-בתנו והלכנו";
- (7) במדבר ט"ז כט-ל, "אם-כמות כל-האדם ימתון אלה... — לא ה' שְׁלַחְנִי. ואם-בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את-פיה ובלעה אתם... — וידעתם כי נָאצוּ האנשים האלה את-ה'";
- (8) שופטים ט' טו, "... אם באמת אתם משחים אתי למלך עליכם — באו חסו בצלי. ואם-אין — תצא אש מן-האטד ותאכל את-ארזי הלבנון", וכן שם פס' טז-כ;
- (9) שמואל א' י"ז (ח) ט, "... הלוא אנכי הפלשתי ואתם עבדים לשאול, ברזלכם איש וירד אלי. אם-יוכל להלחם אתי והפני — והיינו לכם לעבדים. ואם-אני אוכל-לו והפיתו — והיינו לנו לעבדים ועבדתם אתנו";
- (10) שמואל א' כ' ז, "אם-כה יאמר [שאול ליהונתן על דוד] טוב — שלום לעבדך. ואם-חרה יחרה לו — דע כי-כלתה הרעה מעמו";
- (11) מלכים א' י"ח כא, "אם-ה' האלהים — לכו אחריו. ואם-הבעל — לכו אחריו...";
- (12) ישעיה א' יט-כ, "אם-תאבו ושמעתם — טוב הארץ תאכלו. ואם-תמאנו ומריתם — חרב תֵּאָפְלוּ כי פי ה' דבר"; (ופסוקים רבים נוספים).

אמנם בפסוק שלנו חסרה המסקנה לתנאי הראשון (כלומר, המשפט הראשי חסר), ועלינו להשלימה מתוך העניין: "הלוא אם-תיטיב שְׁאֵת" — 'מוטב', או [מתוך שלילת המסקנה שכנגד] ונמלטת מעוון; "ואם לא תיטיב" — או "לִפְתַּח חטאת רִבְּץ".

כגון זה אנו מוצאים עוד שלוש פעמים במקרא:

- (א) שמות ל"ב לב: "ועתה אס־תשא חטאתם — ומחני נא מספרך אשר כתבת".¹⁰
ואם אין
(ב) שמואל־א י"ב יד-טו: "אם תיראו את ה' ועבדתם אתו ושמעתם בקולו ולא תמרו את פי ה', וְהִיתֶם גַּם־אִתָּם וּגַם־הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר מֶלֶךְ עֲלֵיכֶם אַחֵר ה' א־לְהִיכֶם"¹¹ — [אז תצליחו]¹²
ואם־לא תשמעו בקול ה'... — וְהִיתָה יַד־ה' בְּכֶם וּבְאֲבוֹתֵיכֶם".
(ג) דניאל ג' טו: "כִּפְעַן הֵן אֵי־תִכּוֹן עֲתִידִין דִּי... תְּפִלוֹן וְתִסְגְּדוֹן לְצִלְמַא דִּי עֲבַדְתָּ — [אז תקבלו שכרכם מיד המלך]
וְהֵן לֹא תִסְגְּדוֹן — בְּה־שַׁעֲתָא תִתְרַמּוֹן לְגוֹא־אֲתוֹן נוֹרָא יְקַדְתָּא".
ותרגמו: ועתה אם ישכם [מוכנים =] מזומנים אשר... תכרעו ותשתחוו לצלם שעשיתי — [אז תקבלו שכרכם];
ואם לא תשתחוו — באותה שעה תושלכו לתוך כבשן האש היוקדת.

תחביר דומה ופירוש דומה, בפסוק שאין בו תנאי, אנו מוצאים בתחילת עמוס:

"על־שלשה פשעי דמשק/עזה/צ'ר/אדום/בני־עמון/מואב/יהודה/ישראל — [כלומר: אסלח — רש"י, או אזהיר — ראב"ע]
ועל־ארבעה (= אבל על הרביעי)

את משמעותה הנכונה של המילה "שָׁאֵת" (משורש נש"א), נמצא בכיוון הצעתו של ר' אברהם אבן־עזרא. שתי הוראותיו היסודיות של השורש, שמהן מסתעפים הגוונים למיניהם, הן:
(א) מתן כבוד, גם במקרא וגם בשימוש לשוננו היום, ומכאן — נָשֵׂא, נשוא־פנים, רם ונשא;
(ב) הָרִים (כפתיחה לפעולת הנשיאה).
בהוראה השנייה, שבה רבים צירופי הלשון במקרא (נשא את היד, הראש, הלב, העיניים, הקול ועוד) בא הפֶּעַל כאן. מתוך הפסוק הקודם ברור גם המשלים לפֶּעַל — קִין נִקְרָא לְהָרִים אֶת פְּנֵי שִׁנְפִּלוֹ:

"ויאמר ה' אל־קין: למה חרה לך
הלוא אס־תיטיב שָׁאֵת [את פניך שנפלו] — ואם לא תיטיב..."

10. כרש"י "אס־תשא חטאתם — הרי טוב, איני אומר לך מחני. ואם אין, מחני — וזה מקרא קצר וכן הרבה".
ההשלמה פשטנית כמוכן, ובהמשך יובהר, שהיא מיותרת, ובכוונה השמיט אותה הכתוב. לא הבאנו אותה כאן ובשאר הדוגמות אלא כדי להבליט את העדרה בכתוב עצמו — ואפשר שגם רש"י כיוון אך לזה.
11. כתרגום יונתן, ושלא כפירוש רש"י, עיין שם.
12. הערת העורך: על פי פירושי לפעלי החוויה במקרא כפעלים דינמיים (מגזים ה' תשמ"ח), יש לי ספק בדוגמה זו, מאחר שסביר לפרש "אס־תיראו את־ה' ועבדתם אתו ושמעתם בקולו" — אז — "וְהִיִּיתֶם גַּם אִתָּם וּגַם הַמֶּלֶךְ..."
כמסקנה לתנאי הראשון, במובן של הצלחה וישועה, כלומר, אז תצליחו. הפירוש שווה, אך התנאי הכפול מלא.

"נפלו פניך" משמע לא בלבד 'סר וזעף אתה', אלא 'זועם וזועף אתה, הומה וסוער לך, כעס וחמה בו' – וכן הנביא אומר, ירמיה ג' יב: "לוא־אפיל פני בכס", היינו, לא אזעם עליכם עוד. לפיכך, 'שָׂא (=הרם) פניך' משמעו 'שכך כעסך, השקט לְבָךְ' – וכן הכתוב אומר, שמואל־ב ב' כב: "ואיך אֶשָּׂא פְּנֵי אֱלֹהֵי־אֱבֹתֶיךָ", היינו, איך אוכל להרים את עיני ולהביט ישר בפניו, בשקט נפשי; ובמענה צופר באיוב י"א טו: "אִם־אֶזְכָּר בִּידְךָ הַרְחִיקָהוּ... כִּי־אִז תִּשָּׂא פְּנֵיךָ מִמּוֹם", היינו, לְבָךְ יהיה שקט ונקי מהרגשת כל מום.

הרעיון שהתורה באה להורות כאן, הוא בפשטות זה:

כעס מביא לידי חטא, חימה לידי שפיכת דמים; ובטרם ירגיש האדם, ייפול בידי החטא המושכו ומפתהו, אם לא ישתלט עליו בעוד מועד, ובעיקר, אם לא יעקור מלבו את הגורם: הכעס שמתפתח לשנאה נוקמת.

רעיון אחד הוא שהובע בשני חלקי הפסוק בשתי צורות: ראה ה' את קין, שנפלו פניו אחרי אשר חרה לו, כלומר ראה, שחרון האף, רוגזו של שעה, נהפך לכעס מתמיד העצור בלבו ומסעירהו¹³ – והזהירהו בעוד מועד: הלא מוטב אם תדע לשכך את כעסך – כי אם לא כן תעשה, הנך מקים לך אויב מתוך נפשך, שיארב להשתלט עליך. בצורה אחרת קצת בחלק השני של הפסוק¹⁴: הלא הכעס אך משתוקק לשלוט בך, אבל אתה יכול להשתלט עליו, אם תרגע – "ואתה תמשל־בו". פסוק ח מוכיח, שהאזהרה לא הועילה, כשם שלא הועילה גם האזהרה לאדם, לפניו. לקשר בין חטאו של קין לחטאם של הוריו רומזת התורה בהשתמשה בלשון דומה בשני המקרים:

"ואל־איֶשֶׁךָ תשוקתך, והוא ימשל־בך" (ג' טז); "ארורה האדמה בעבורך" (ג' יז).

"ואליך תשוקתו, ואתה תמשל־בו" (ד' ז); "ועתה ארור אתה מן־האדמה..." (ד' יא).

בשני הפרקים הראשונים (ובשני אופנים) מספרת התורה על בריאת העולם (הטוב) על־ידי ה' א־להים. בשני הפרקים שאחריהם (ובשני שלבים) מסופר על יצירת החטא (הרע) על־ידי האדם, זה אשר "יצר מחשבות לבו רק רע כל־היום" (ו' ה). בשני הדורות הראשונים נוצר החטא בשני הטיפוסים הראשונים: חטא האדם לפני ה' והגירוש מגן העדן, מקום השכינה (ג' כד) – וחטא האדם לחברו והגירוש "מעל פני האדמה", להיות "נע ונד בארץ" (ד' יד) – הפרת ה"חוק" והפרת ה"משפט". גם שני גורמים לחטא: התאוה והחמה. בדרך ציורית וסמלית מתואר הגורם בשני המקרים בהטלה כלפי חוץ, כנחש (ג), כחיה (ד) (לְפֶתַח רוֹבֵץ).

ועתה נשוב אל משפט התנאי – מה טיבו של התנאי הכפול המקוצר? מה טעם משמיט המדבר את המשפט הראשי אחרי התנאי הראשון? – משום שאין זה תנאי בלבד, אלא קביעת עמדה. בתנאי הכפול השלם אין המדבר מגלה כל עניין בקיום תנאי אחד משני המנוגדים דווקא. הוא אוֹבֵיִקֵטִיבִי, ואינו רוצה אלא במסקנה הראויה לאותו תנאי, שיבחר לו הצד השני לקיימו. בדבר

13. בשני הפסוקים (ה-ו) הובלטו במיוחד חרון האף ונפילת הפנים כשתי תופעות שונות.

14. ה'ו'ו של "ואליך תשוקתו" אינה מוסיפה, אלא מחזירה לאותו עניין, כלומר, מנארת את סכנת החטא הרובץ לפתחו, וראה בסיום הפרק ו'ו הביאור וקרוֹבוֹתֵיהָ, בהמשך, עמ' 206-208. שם גם תמצא הסבר לוי'ו של "ואם לא תיטיב" במשמע אבל אם לא תיטיב (וי'ו הניגוד).

משה אל בני גד וראובן אין הוא מעוניין בכך, שיעברו חלוצים לפני בני ישראל במלחמתם בארץ כנען, אבל רוצה הוא, שלא תינתן להם בקשת נחלתם בעבר הירדן בלא קיום התנאי מצדם. לעומת זה, בתנאי הכפול המקוצר מביע המדבר את רצונו בקיום התנאי הראשון; לא המסקנה, אלא דווקא התנאי עיקר לו כאן. משפט התנאי אפוא, אף אם מבחינה דקדוקית טפל הוא, מבחינה פסיכולוגית הוא המשפט הראשי, ואינו נזקק למשפט ראשי אחר. בתנאי הכפול השלם, אנו מוצאים נייטרליות אדישה (אם באמת ואם למראית עין) לגבי שתי האפשרויות שבתנאי (לעיל עמ' 173 בדוגמות 1-3), או נטייה ברורה ונרגשת אל האפשרות השנייה¹⁵ (בדוגמות 6-12). לעומת זה, בתנאי הכפול המקוצר (בכל ארבע הדוגמות), רואים אנו בתנאי הראשון משאלה, ובמשפט הראשי לתנאי השני אזרה ואיום. ה' מקווה שקין ייטיב שְׁאֵת פניו; משה מבקש שה' יִשָּׂא חטאת עמו; שמואל מייחל להצלחת העם והמלך, למרות הקושי הנפשי שלו; המלך הבבלי רוצה בסגידתם, ולא בהשלתם לכבשן האש, כמובן. על-ידי המבנה הקצר משפט התנאי השני מובלע (אגב הוא תמיד יותר קצר), ומודגשים שני העיקרים, המשאלה והאיום¹⁶.

משמע, שמילת "אם" במשפט הראשון איננה מילת תנאי גרידא, אלא נעימת המשאלה כבר כרוכה בתוכה. בהוראה זו קרובה מילת "אם" לאחותה הנרדפת "לוי", הבאה לעתים קרובות במשפט משאלה (כגון בראשית כ"ג יג: "אך אם אתה לו שמעני"). וכן נבין פה גם את המילה "הלוא", שאף היא לא באה כאן במובנה הרגיל, ולא במובן 'הנה' (כפי שתרגמוה רבים), כי אם במובן הקרוב ביותר למילה 'נָא' (אלא ש'נָא' מציינת בקשה, ו'הלוא = הלוא' מביעה משאלה). כך גם בירמיה (ל"ה יג): "הלוא (= הלוא') תקחו מוסר", ועוד.

מילת המשאלה ("הלוא אם") כפולה אפוא במשפט זה; ושמה לא בא "הלוא" אלא להורות על משמעותו המיוחדת של "אם" במקום זה¹⁷. בלשון ימינו היינו משתמשים בגלגולה של אותה מילה ואומרים: הלואי תָּרַגַע (= תיטיב שאת), אבל¹⁸ אם לא תָּרַגַע — תיזרה מן החטא האורב לך! כך גם בפסוק שבפי משה: "אם־תשא חטאתם" (= הלואי תישא חטאתם) — זה מה שמשא מביקש ומצפה; ואם לאו — איננו רוצה עוד לפעול כלל ("מִחְנֵי נָא").

התנאי הכפול מקוצר אפוא לשם נקיטת עמדה.

15. בדוגמות האחרונות הנטייה אל האפשרות השנייה מבטאת את המציאות הקשה והמרה, ואילו התנאי הראשון אינו אלא אשלייה. רק בדוגמות (5) ו-(4) נראית נטייה אל האפשרות הראשונה, אלא שהביטויים הערכיים יוצרים אותה.

16. משפטי שבועה רבים בנויים ממש באותו האופן, ומאותן הסיבות בדיוק, למשל:

1. "הִרְמַתִּי יָדִי אֶל־ה' אֶל־עֵלוֹן קִנָּה שָׁמַיִם וְאָרֶץ —

אם־מָחוּט וְעַד שְׁרוּךְ־נֶעַל

וְאִם־אֶקַּח מִכְלֵי־אֶשְׁרֵי־לֶךְ [יָבוֹא עָלַי עוֹנֵשׁ] —

ולא תאמר אני העשרתי את־אברם" (בראשית י"ד כב-כג).

2. "ועתה, השבעה לי בא־להים הָנָה, [שתבוא עליך רעה] אִם־תִּשְׁקַר לִי וּלְנִינִי וּלְנַכְדֵי... " (בראשית כ"א כג).

3. "שִׁבְעַת ה' תִּהְיֶה בֵּין שְׁנֵיהֶם [ויבוא עליו עונש, אם שלח ידו] — אִם־לֹא שִׁלַּח יָדוֹ בְּמַלְאכְתָּ רַעְהוּ, וּלְקַח בְּעֵלְיוֹ וְלֹא יִשְׁלַם". (שמות כ"ב ו).

וראה מ"צ סגל, 'לבנית פסוקי השבועה והנדר בעברית', לשוננו א' תרפ"ט, עמ' 215-227, ולשוננו ד' תרצ"ב, עמ' 191-211. רבים מהסבריו הלשוניים של א"מ ז"ל שונים מאלה של סגל, וחותרים לדיוק רב יותר.

17. וראה בפרק ט"ו של כ' רבת הפנים.

18. ראה הערה 14 לעיל.